

NOAM ČOMSKI: GRAMATIKA I UM*

Lingvistika je prva među naukama koje se bave čovekom uspela da svoj objekt učini dostupnim strogo naučnom ispitivanju, da u toj ogromnoj materiji što je za čoveka njegov jezik i govor napravi tačno omeđen deo, da ga izoluje i da ga artikuliše u određen sistem odnosa koje proučava precizno formulisanim pravilima i metodima. Jezik postaje objekt podoban za primenu matematičkih metoda, što je davnašnji cilj svih nauka. Razvijajući se u tom pravcu lingvistika postaje uzor drugim društvenim naukama (antropologiji, sociologiji, psihologiji, i dr.), pre svega po metodu u svojoj strukturalističkoj varijanti.

Tvorac strukturalne antropologije Klod Levi-Stros inspirišući se metodama strukturalne lingvistike, a pre svega fonologije, gde su ti najkonsekventnije primenjeni, otvorio je nove vidike u oblasti proučavanja tzv. primitivnih ljudskih zajednica, onih »bez istorije« i van istorije, tako da bi se na njegovim rezultatima mogle proveriti mogućnosti ali i granice primene lingvističke metode i u ostalim oblastima.

Ako se vratimo izvorima na kojima je lingvistika počela da se uspešno razvija kao nauka, put nas neizbežno vodi do poznatog švajcarskog lingviste Ferdinanda de Sosira i njegovog jedinog sistematskog dela: *Kurs opšte lingvistike*. On se istovremeno smatra prvim predstavnikom i tvorcem strukturalne lingvistike, mada sam nije upotrebljavao termin struktura, već sistem. Njegova je zasluga što je u toj šarolikoj i mnogoobličnoj masi otkrio jedan uži predmet koji je koherentan i strukturiran, podlozan egzaktnim operacijama analize i formalizacijama. Granice koje je de Sosir povukao postale su granice i ograničenja moderne lingvistike. Tako je, na primer, oštro povučena razlika između onoga što de Sosir naziva jezik i govor, što je uvek pred-

*) Noam Comski: *Gramatika i um*, Nolit, Beograd, 1972. (Izbor i redakcija R. Bugarski, prevod: R. Bugarski i Gordana B. Todorović).

stavljalo sporno pitanje. Za de Sosira su to dva sasvim različita pojma koje ništa ne povezuje. Jezik je kolektivna, nadindividualna stvar, ona ne podleže stvaralačkim proizvoljnostima subjekta, ona stoga nije nigde konkretno ostvarena.

Govor se konkretno ostvaruje i ispoljava, raspada se i teško može da se konstituiše kao objekt jedne posebne discipline i podvrgne egzaktnim metodima ispitivanja. Zato je za de Sosira lingvistika isključivo nauka o jeziku onakvom kako ga je on odredio. Moglo bi se reći da u ograničenja strukturalne lingvistike spada i pravljenje oštre razlike između stanja sistema, ili sinhronične lingvistike, i nauke o promenama jezika u vremenu, ili dijahronične lingvistike. Gotovo svi strukturalisti daju u skladu sa svojim osnovnim teorijskim polazištem primat sinhroniji nad dijahronijom, što onda ima za posledicu zanemarivanje činilaca koji utiču na promenu i razvoj jezičkog sistema, na jednoj strani, i preuveličavanje značaja strukture i načina povezivanja i kombinovanja njenih elemenata, na drugoj.

U novije vreme javljaju se stremljenja i teorijski zasnovana stanovišta da se prevladaju ograničenja i slabosti strukturalne lingvistike, koja je suvereno vladala na ovom području naročito u prvoj polovini našega veka. Među misliocima koji su uspeali da pokrenu već gotovo sklerotičnu misao o jeziku, spada Noam Čomski. Našoj široj intelektualnoj javnosti je malo prezentirano iz bogatog stvaralačkog opusa ovoga pisca i poznavanje njegovih istraživanja uglavnom je svedeno na fragmentarne prevode u časopisima. Stoga je pojava knjige: *Gramatika i um* znatno olakšala upoznavanje sa osnovnim i ključnim idejama Noama Čomskog, naročito za one čitaoce kojima lingvistika nije isključivo područje interesovanja. Napor koji su uložili redaktor i prevodilac ove knjige vredan je svake pažnje i zahvalnosti, jer su uspeali da pruže zaokrugljenu misao ovoga pisca koja čini novinu u lingvističkim istraživanjima. Već sam naslov knjige upućuje na osnovne koordinate u kojima se kreću pokušaji jednog osobitog i bez sumnje originalnog naučnog proučavanja. Izbor u pomenutoj knjizi obuhvata poglavlja iz najvažnijih knjiga Čomskog: „*Syntactic structures*”, 1957. god. (*Sintaksičke strukture*), „*Aspects of the theory of syntax*”, 1965. god. (*Aspekti teorije sintakse*) i „*Language and Mind*”,¹⁾ 1968. god. (*Jezik i um*).

¹⁾ Glavna dela Noama Čomskog, data po vremenu izlaženja, su sledeća: *Syntactic Structures*, 1957; *Current Issues in Linguistic Theory*, 1964; *Aspects of the Theory of Syntax*, 1965; *Topics in the Theory of Generative Grammar*, 1966; *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought*, 1966; *Language and Mind*, 1968; i sa Morrisom Haleom — *The Sound Pattern of English*, 1968.

Ovome su dodati i posebni članci i studije kao i odlomci iz drugih dela, koje je redaktor tako komponovao da čine celinu.

Utisak o ovom piscu bio bi pogrešan ako se ne kaže da on nije kabinetski intelektualac koji nema sluha za zbivanja koja se odvijaju van okvira jezičkih problema. On je jedan od poznatih protivnika primene represivnih mera u savremenim društvima, a posebno protiv rata u Vijetnamu. Kao rezultat takvih odnošenja prema društvu i vremenu u kome živi nastala je knjiga: pod naslovom: „*American Power and the New Mandarins*” (*Američka moć i novi mandarin*).

Čomski spada u mladu grupu mislilaca (rođen je 1928. godine u Filadelfiji), a doživeo je već značajna priznanja u svetu nauke — počasni doktorat Londonskog i Čikaškog univerziteta, a gostovao je kao predavač na većem broju uglednih univerziteta u SAD, Velikoj Britaniji i drugim zemljama. Studirao je matematiku, filozofiju i lingvistiku na Harvardu i na Pensilvanijskom univerzitetu — gde je i doktorirao sa disertacijom iz oblasti transformacione analize. Od 1955. godine predaje na M. I. T. sada kao redovni profesor lingvistike.

Ono što je Čomskog proslavilo, ali mu donelo i niz primedbi i osporavanja, kao da potvrđuje već staro pravilo da nova i originalna otkrića u bilo kojem području ljudske misli, prate upravo ova dva pola reakcija. U čemu se sastoji doprinos Noama Čomskog lingvističkoj teoriji i kakav je njegov odnos prema tradiciji na ovom polju?

Čomski se, može se slobodno kazati, proslavio kao tvorac transformativno-generativne gramatike, koja je u odnosu na dve postojeće teorije u lingvistici zaista predstavljala nešto sasvim novo.

U knjizi *Gramatika i um* autorova razmatranja grupisana su u četiri dela. Prvi deo raspravlja opšte pretpostavke, principe i preokupacije generativne gramatike; drugi deo nas uvodi u specifičnije područje, tj. osobenosti — formalizaciju transformaciono-generativne gramatike; treći deo odnosi se na autorovo originalno raspravljanje o još uvek spornom pitanju usvajanja jezika i sticanja znanja; četvrti deo sadrži filozofsko-psihološke implikacije proučavanja jezika, te nam otkriva Čomskog i kao mislioca koji se ne zadržava samo na lingvističkim analizama nego postavlja pitanje kakav značaj ima jezik za razumevanje ljudske prirode i izučavanje ljudskog uma. Težište nije stavljeno na gramatičku teoriju, nego na njene šire filozofsko-psihološke implikacije.

Čomski počinje svoj pregled izdvajanjem dveju glavnih tradicija u novijoj lingvističkoj teoriji, sa osnovnom namerom da se prevladavanjem njihovih slabosti zasnue nova teorija jezika, koju on naziva transformaciona-generativna gramatika. Filozofska ili univerzalna gramatika izrasla iz krila racionalističke filozofije uma dala je značajne doprinose, upućujući na to da gramatika ne treba da bude samo registar podataka o upotrebi, već treba da nudi objašnjenje takvih podataka, što je zanemarivala strukturalna lingvistika. Ona je, pored toga, povlačila jasnu razliku između površinske i dubinske strukture jezika „... i dala vredne nagoveštaje i uvide u vezi sa pravilima koja apstraktne osnovne mentalne strukture povezuju sa površinskom formom, pravilima koja bismo danas nazvali 'gramatičkim transformacijama'." (str. 45).

Strukturalna lingvistika, kao druga tradicija koju analizira Čomski iznikla je iz indoevropskih komparativnih proučavanja jezika, pre svega jezika kao sistema fonoloških jedinica podložnih sistematskom modifikovanju u fonetski determinisanim kontekstima. Njena osnovna postavka jeste, da procedure segmentacije i klasifikacije, ako se sistematično primene na podatke, mogu da izdvoje i identifikuju sve tipove elemenata koji funkcionišu u jednom jeziku. Doprinose ove tradicije Čomski vidi više u metodološkom nego sadržinskom pogledu. Naime, njeni predstavnici su skrenuli pažnju na to da se jezik može izučavati kao formalni sistem i stvorili su činjeničku podlogu, koja bi, ako se primenjuju principi filozofske gramatike, mogla da zadovoljavajuća rešenja.

Misao koja čini temelj Čomskovog shvatanja jezika jeste tvrdnja da je najkarakterističnije svojstvo jezika i normalnog jezičkog ponašanja inovativnost i nezavisnost jezika od svih spoljnih nadražaja, što se u daljoj upotrebi javlja pod nazivom „stvaralački vid upotrebe jezika”. Neophodan korak u pristupanju ovom problemu predstavlja razlikovanje pojmova „idealnog govornika — slušaoca” koji je internalizovao jednu generativnu gramatiku — sistem pravila koji može da koristi i upotrebljava u stvaranju novih i još neisprobanih rečenica, kojima se potom daju semantičke interpretacije. Kreativnost u jeziku se ipak podvrgava izvesnim pravilima koja važe za dati jezik i za jezik uopšte.

Problem koji stoji pred svakim lingvistom sastoji se, po Čomskom, u tome da otkrije šta sačinjava nesvesno, latentno znanje, te „da se iznese na videlo ono što se nekad naziva suštinskom jezičkom sposobnošću”. Stoga generativnu gramatiku određuje kao „teoriju jezičke sposobnosti govornog predstavnika” (str. 38). Ako je

ta teorija ispravna, ona treba da izražava principe koji određuju suštinsku unutrašnju korelaciju između zvuka i značenja u tom jeziku.

Od pojma jezičke sposobnosti, Čomski strogo od-
vaja pojam govorne delatnosti, pod ko-
jom podrazumeva stvarnu upotrebu jezika u kon-
kretnim uslovima. Zadatak je lingviste: „... da
iz podataka delatnosti odredi osnovni sistem pra-
vila kojim je govornik-slušalac ovladao i koji on
aktivira kad stvarno deluje. Otuda je lingvistika
teorija mentalistička u stručnom smislu ove re-
či, jer se bavi otkrivanjem jedne mentalne re-
alnosti što leži u temelju stvarnog ponašanja.”
— (str. 62). Distinkcija koju Čomski ovde pravi
podseća na razlikovanje koje je uveo de Sosir iz-
među pojmova jezik i govor. On odbacuje de So-
sirovo shvatanje jezika kao prostog sistema je-
dinica i smatra da jezik mora obuhvatati i sis-
tem pravila i kaže: „...mi ovde razmatramo
samo takve lingvističke gramatike koje nastoje
da razotkriju principe — u celini nesumnjivo
nesvesne, a možda i potpuno van domašaja sve-
sti — koji određuju kako se interpretiraju iska-
zi u datom jeziku i kakvu im strukturu pripisu-
je govornik-slušalac, apstrahujući jednu ideali-
zaciju iz mase činilaca irelevantnih za sistem
gramatike (kao što je popuštanje pažnje i sl.),
koji se prepliću sa njegovim znanjem da bi od-
redili stvarnu delatnost.” — (str. 173).

Pojmu jedne ovakve teorije Čomski dodaje i raz-
liku između površinske i dubinske strukture jed-
nog jezika koji se javlja već u filozofskih ili uni-
verzalnih gramatičara. Pojam dubinske strukture
jedne rečenice podrazumeva apstraktnu formu
koja joj leži u osnovi i koja određuje njeno zna-
čenje, ona je prisutna u umu, ali nije direktno
predstavljena u fizičkom signalu. Površinska
struktura jedne rečenice je stvarna organizacija
fizičkog signala u razne kategorije i izraze. Pret-
postavlja se da se jezici gotovo uopšte ne razli-
kuju na nivou dubinske strukture, i pored svih
razlika koje se mogu javiti u njihovim manife-
stacijama. Novost koju uvodi Čomski je otkri-
vanje načina na koji se ove dve strukture pove-
zuju. Dubinska struktura povezana je sa povr-
šinskom određenim mentalnim operacijama koje
dobijaju naziv gramatičke transformacije.

Svaka gramatika mora da sadrži sistem pravila
koji karakteriše dubinske i površinske struktu-
re i transformacioni odnos između njih. Struk-
turalistička lingvistika je ovaj aspekt proučava-
nja jezika potpuno zanemarivala.

Na ovaj problem logično se nastavlja pitanje o
jezičkim univerzalijama: Čomski ih deli na for-
malne univerzalije jezičke strukture — u koje

ulaze organizacioni principi što važe za sve jezike, i tradicionalno postulirane jedinice supstantivne prirode. Ako je tačno da se principima koji leže u osnovi generativnih gramatika ne može ovladati putem iskustva i uvežbavanja, onda su oni neosporno deo intelektualne organizacije koja je neophodna pretpostavka sticanja jezika. Čomski ovu pretpostavku razvija i dokazuje u drugom delu svog razmatranja, koji se čini i najspornijim — sticanju jezičkog znanja. On tvrdi da jezik nije nešto što se uči, već je to urođena struktura koja se aktivira samim dolaskom deteta na svet. Dete je, dakle, po Čomskom, na neki način genetski „programirano” da usvoji jedan od mogućih ljudskih jezika. Ovo dalje pretpostavlja da dete ne bi moglo da usvoji nijedan drugi sistem koji bi se razlikovao od prirodnih jezika. Autor se vraća problemu na način kako je on postavljen u racionalističkoj filozofiji, koja povlači jasnu granicu između čoveka i svih drugih živih bića ističući izuzetnost *homo sapiens-a*.

Čomski se suprotstavlja empirističkom stanovištu koje dominira u modernom dobu, po kome je jezik u suštini naknadno pridodata pojava, nešto što se stiče vežbom, navikavanjem i sl., i što je u svojoj strukturi relativno nezavisno od bilo kakvih urođenih mentalnih moći.

U okviru problema sticanja jezika autor analizira i modele, gde se tri grubo razgraničena cilja predlažu kao okvir usvajanja jezika. Prvo, da gramatika treba da odgovara nivou operacionalne adekvatnosti (ako tačno opisuje podatke na kojima se zasniva); drugo, gramatika odgovara nivou deskriptivne adekvatnosti u meri u kojoj ispravno obrazlaže „prećutno znanje” govornika, i treće, kažemo da jedna lingvistička teorija (ne gramatika) odgovara nivou eksplanatorne adekvatnosti u meri u kojoj pruža principijelnu osnovu za selekciju deskriptivno adekvatnih gramatika. Šema modela izgleda ovako:

primarni jezički podaci → SM²) → gramatika.

Zanemarivanje i odbijanje da se objašnjenje za sticanje jezika traži pre svega u organizaciji intelekta, znatno je, po Čomskom, unazadilo lingvističku teoriju, te se u svim njegovim analizama lingvističkih tradicija oseća gotovo nostalgija za racionalističkom filozofijom uma.

Poslednji deo knjige *Gramatika i um* sadrži gotovo dve trećine njegovog posebnog dela »*Language and Mind*« i ulazi u područje koje je daleko opštije i za čitaoca razumljivije od razmatranja u prethodnim poglavljima.

²) SM — Sticajni model naprava za primanje podataka, tj. dete koje prima određene podatke iz jezika sredine u kojoj živi.

Osnovni cilj autora je da pokaže kako se mogu vrednovati prilozi proučavanju uma koji su u prošlosti bili zasnovani na istraživanju i spekulaciji u vezi sa *prirodom i jezikom*. Na samom početku on lingvistiku određuje kao granu saznanje psihologije, što se može protumačiti kao logičan nastavak njegovih širih teorijskih stanovišta, ali i kao reakcija protiv shvatanja koja su lingvistici u drugoj trećini ovoga veka pripisivala apsolutnu autonomiju. Znatna deo ovog poglavlja obuhvata raspravu o dvema orijentacijama koje su u modernoj lingvistici dominirale, izostavljajući prave probleme jezika: biheviorizma — koji je skućavao istraživačke postupke, na jednoj strani, i modernu primenu sredstava elektronike u izučavanju jezika, na drugoj. Čomski se zalaže za temeljno preispitivanje jezičke tradicije XVII i XVIII veka, u kojoj se lingvistika još nije odvojila od filozofije i psihologije, te u osnovnim crtama izlaže doprinose kartezijanske lingvistike.

Čomski nastoji da pokaže da proučavanje jezika može dati povoljnu perspektivu za izučavanje ljudskih mentalnih procesa. Empirijsko proučavanje o postojanju jezičkih univerzalija dovelo je do formulisanja određenog broja hipoteza o mogućnoj raznovrsnosti ljudskih jezika, ali i hipoteza koje doprinose pokušaju da se razvije jedna teorija o sticanju znanja koja daje pravo mesto suštinskoj mentalnoj aktivnosti. Stoga je razumljivo insistiranje Čomskog na tome da proučavanje jezika treba da zauzme centralno mesto u opštoj psihologiji.

Da bismo saznali šta je jezik prvo se moramo pitati šta je on, a ne u koju se svrhu upotrebljava. Ako hoćemo da odgovorimo na to pitanje, mora se odbaciti svaka analogija sa načinom opštenja među drugim živim bićima. Po Čomskom je bespredmetno razmišljati o evoluciji ljudskog jezika od prostih sistema ka složenijim, jer postojanje ljudskog jezika vezano je za osobitu mentalnu organizaciju, a ne samo za viši stepen inteligencije. Nema sumnje da se ovakvo stanovište može braniti, ali je još uvek sporno pitanje kako je ljudski jezik nastao. Čini nam se da teza Čomskog o urođenim idejama kao pretpostavci za sticanje jezičkog znanja koja je data nezavisno od bilo kakvih uslova u kojima čovek nastaje, ne može da se održi. To su isto vremeo i prigovori koji se stavljaju Čomskom, naime da previše pažnje poklanja teoriji jezika i ispitivanju sintaksičke strukture a malo upotrebi jezika, pri čemu se javljaju teškoće u primenivanju jednog krajnje apstraktnog teorijskog sistema na takvo područje kao što je ljudski svet.